
IVANA MILOJEVIĆ

UDK 316.776:305]:304.9
316.324.8:[316.776:004.738.5

KAKVA NAM SE BUDUĆNOST PREDSKAZUJE ODGOVOR "SAJBERFEMINIZMA" NA "SAJBERPATRIJARHAT"

Apstrakt: U tekstu je analiziran utopijski potencijal "sajberprostora" generalno, kao i mogućnost stvaranja utopije rodne ravnopravnosti uz pomoć novih informaciono-komunikacionih tehnologija. Izvor za ovakvu analizu su prevashodno tekstovi s engleskog govornog područja i iz konteksta zapadnog/globalnog društva. Glavna pitanja koja se ovde postavljaju su sledeća: šta je to "sajberutopija" i kako je zamišljamo? Koja je druga strana "sajberutopije", njena sušta suprotnost, odnosno "sajberdistopija"? Analizirajući distopiju iz feminističkog ugla, jedna od glavnih formi koju ona poprima je i "sajberpatrijarhat". Sledi pokušaj definisanja "sajberpatrijarhata" i navođenje njegovih glavnih odrednica. Poslednji deo ovog članka razmatra jednu od mogućih alternativa "sajberpatrijarhatu", "sajberfeminizam", i to u kontekstu sledećih pitanja: kakav je potencijal ove filozofije, teorije i pokreta u slabljenju patrijarhata u virtuelnom kao i u realnom prostoru? na koji način nove tehnologije mogu da se upotrebe da bi se približile feminističkom idealu, utopiji društva rodne ravnopravnosti? Na samom kraju članka, zaključuje se da je za stvaranje ovakve utopije najbitniji stepen rasprostranjenosti feminističke svesti, odnosno poznavanje teorije, kritike i aktivizma, nastalog kroz mnogobrojne feminističke orijentacije kroz istoriju.

Ključne reči: budućnost, utopija, feminizam, patrijarhat, "sajberprostor"

Key words: future, utopia, feminism, patriarchy, cyberspace

“Sajberutopija”

Od samog svog nastanka, “sajberprostor” je bio zamišljen kao jedna vrsta utopije. Pojava “sajbertehnologija”, “sajberprostora”, interneta, virtualne stvarnosti, kompjutera, video-igara i sličnih medijuma, za mnoge označava pojavu nove epohe, novog doba i radikalno drugačije civilizacije. Šnajder (Schneider, 1999: 77) čak tvrdi kako se čitava ljudska civilizacija sada može podeliti na dve epohe: *BC* (*before computers*/pre kompjutera) i *AC* (*after computers*/posle kompjutera). Kompjuter, u ovom slučaju, zamenjuje hrišćanstvo kao okvir u kome se vreme i ljudska istorija, odnosno civilizacija, kategorišu u skladu s rođenjem Isusa Hrista (*BC: before Christ and AD: anno domini*). To ne bi bilo prvi put u ljudskoj istoriji da se računanje vremena radikalno menja, uvek u skladu s događajem koji se smatra ključnim za to društvo, kulturu i civilizaciju. Takođe, ne bi bilo prvi put da se vreme različito računa u različitim kulturama i na različitim geografskim prostorima. Zapravo, i jedno i drugo je, kroz ljudsku istoriju, bilo više pravilo nego izuzetak, a može se reći da je i dalje globalno prisutan fenomen, i pored dominacije zapadne kulture.

Činjenica je da je “sajbertehnologija” takođe globalno prisutan fenomen, kao i da postoje velike razlike u stepenu učestvovanja različitih kultura i geografskih prostora u novoj “sajberkulturi”, odnosno “sajbercivilizaciji”. Takođe je činjenica da su začeci ove nove “sajberkulture” i “sajbercivilizacije” prevashodno nastali u okviru američkog društva, pa onda i ne iznenađuje da se na novi prostor delimično prenela i mitologija postojećeg. “Najrasprostranjeniji i najdosledniji mit američkog društva”, tvrdi Ficer (Gregory Pfitzer, 1995), jeste “mit ‘granice’, definisane u američkom kontekstu drugačije nego u evropskom: dok u Evropi granica predstavlja podelu između delova kontinenta koji su slično industrijski i urbano razvijeni, i sa sličnom gustinom stanovništva, u američkom društvu granica je vekovima predstavljala podelu između ‘civilizacije’ i ‘divljine’, ‘popunjenog’ i ‘praznog’ prostora. Vekovi kolonizacije ‘divljeg i praznog’ prostora učinili su svoje, uništili autohtonu kulturu i civilizaciju američkog kontinenta i proterali ‘divljake’ u rezervate. Ali se mit na kome je američko društvo prevashodno zasnovano zadržao, s tim što se granica pomerila s geografskog prostora ka novim granicama, novim otkrićima u medicini, nauci i teh-

nologiji” (ibid.). “Zapadna granica, koja je nestala kada su kolonisti stigli do Tihog okeana, transformiše se i pomera ’spolja’ i ’naviše”, tvrdi dalje Ficer: “’zapadni kauboji’ transformisani su u ’svemirske kauboje’, koji više ne pucaju u podne već u zvezdanim prostorima, a proširenje geografske granice prenelo se u osvajanje novih prostora, svemirskih i tehnoloških.” Ne čudi, onda, naslov “sajberpank” časopisa “Mondo 2000.” koji deklarira: “Žurba je počela! Kolonizacija ’sajberprostora’!” (Sardar, 2000). Poup (Ivan Pope), tadašnji urednik “sajber časopisa” *3W*, slično opisuje “sajberprostor” kao “jedno od onih mitskih mesta, kao na primer unutrašnjost američkog kontinenta ili afričkog, koje uzbuđuje strasti i istraživača i avanturista” (Pope, u Wertheim 1999). Ovakvo zamišljanje “sajberprostora” kao praznog prostora u skladu je s mitologijom američkog društva, ali ne i s činjeničnim stanjem. Naime, “sajberprostor” nije neutralan, već rezultat kulture, pogleda na svet i tehnologije zapadne civilizacije (Sardar, 2000). Postkolonijalni teoretičar Sardar tvrdi da je “sajberprostor” već kolonizovan, kao i da je u pitanju “američki san”, *par excellence*, koji označava “zoru nove američke civilizacije”. Taj prostor postao je mesto na kome je “moralni teret” zapadnoevropskog čoveka da “civilizuje, demokratizuje, urbanizuje i kolonizuje nezapadne kulture” (ibid.) prenesen iz realne u virtuelnu sferu. Evropski autori, kao što su Džon Grej i Enrik Gil Kalvo, takođe smatraju da su “sajberprostor” i internet mesta nastala kao rezultat neoliberalne ideologije, koja redukuje kompleksnost ljudskih interakcija na tržišnu razmenu, i da kao takva predstavljaju mimikriju američke kulture. Amerikanci su stvorili internet, tvrdi sociolog Gil Kalvo, pozivajući se na Aleksisa de Tokvila i njegovu analizu američkog društva XIX veka, kako bi zamenili prazninu koja je nastala kao posledica alijenacije, koja postoji u tom društvu, a koja se nije nimalo umanjila od Tokvilovog vremena, čak naprotiv. Amerikanci uvek beže od nečega, piše Kalvo: beže od svojih evropskih korena, Indijanaca u “divljem” prostoru, crnaca iz urbanog geta, svojih siromašnih građana (Gil Kalvo, 2000). S obzirom na to da im nedostaje mesto, javna kultura “agore”, u kojoj se javljaju primarne veze među ljudima i solidarnost bliske zajednice, američko društvo stvara “sajberprostor” kao novu mrežu koja može da zameni nedostatak zajednice, prazninu i alijenaciju koja postoji u njemu.

Osmišljen od američke vojske, u kontekstu “hladnog rata”, internet postaje jedan takav novi prostor, antiteza sovjetskom, koje se zamišlja isključivo i jedino kao nepoželjan, prostor u kome treba da dođe do produženja određenih poželjnih karakteristika koje se, opet, zamišljaju kao isključivi prerogativ američkog, odnosno zapadnog društva. I kao što je prethodna civilizacija bila zamišljena u odnosu na divljinu – kao racionalna, slobodna, napredna ljudska kultura, naspram iracionalne, tamne i primitivne prirode (ljudske i generalne) – tako i “sajberprostor” postaje mesto na koje se projektuje slična utopija:

“‘Sajberprostor’ ima potencijal da bude egalitarno mesto, da spoji sve ljude u ravnopravnu mrežu. Ima kapacitet da stvori blisku ljudsku zajednicu, da omogući neviđene prilike za komunikaciju, razmenu i kontakt” (u Inayatullah and Leggett, 2002: 3);

“...uticaće na svet kao zemljotres, i prodrmati ga kao što je to ranije učinila nauka” (Bill Gates, u ibid.);

“Digitalna tehnologija može da bude prirodna snaga koja će doprineti da se ljudi povežu. Digitalnu tehnologiju ne vodi nacionalno i etničko, njen etos i privlačnost su univerzalni kao i rok muzika” (Nicholas Negroponte, u ibid.);

“Informaciono doba obećava stvaranje produktivnog kapaciteta moći ljudskog uma bez presedana... San prosvetiteljskog doba da će razum i nauke rešiti sve ljudske probleme, nalazi se na dohvata ruke” (Manuel Castells, 1998: 359);

“Ne postoji rasa. Ne postoji rod. Ne postoji starost. Ne postoji nemoć. Postoji samo ljudski um. Utopija? Ne, internet” (MCI WorldCom, in Trend 2001: 33).

Ukratko, “sajberutopija” se zamišlja kao prostor koji će dovesti do demokratizacije lokalnog i globalnog društva, harmonije u svetu, u kome je ekološka kriza nastala kao posledica ekscesa industrijske civilizacije, a koja je rešena takođe putem tehnološkog i digitalnog. Ne samo što nove tehnologije menjaju društvo i nas same već i automatski donose više slobode i veći izbor (Kenway, 1996). Pored povećane produktivnosti, uzbudljivije zabave i poboljšane komunikacije,

“sajberprostor” ima potencijala da dovede i do društvene harmonije, ekonomske stabilnosti i proširenja demokratije (Trend, 2001): pravo cenzurisanje ne postoji u “sajberprostoru”, pa totalitarna društva imaju manje mogućnosti da kontrolišu informacije (Kenway, 1996). U pitanju je novi medijum i informacije su, stoga, više u rukama kreativnih, ambicioznih i mladih članova društva. Tu leži potencijal grupa koje imaju za cilj širenje demokratije i ljudskih sloboda. “Sajberprostor” omogućava slobodu kreiranja novih, virtuelnih identiteta i zajednica, omogućava izmišljanje nove stvarnosti u kojoj smo “oslobođeni od ograničenja koje nam u tradicionalnoj stvarnosti postavljaju geografija, vreme, klasa, rasa, nacionalnost i rod”. Takođe, utopijsko obećanje novog doba leži u oslobađanju od rutinskih poslova koji dosađuju, s ciljem da se više vremena može provesti u aktivnostima koje donose više zadovoljstva (Bruce and Candy, 2000).

Moguće je da ovako zamišljen “sajberprostor”, s jedne strane, doživljavaju određeni “sajberfanovi” i pojedine društvene grupe, verovatno prevashodno one koje zauzimaju povoljnije mesto u raspodeli moći u okviru određenog društva, pa, samim tim, i u njegovom produženju kroz “sajberprostor”. “Sajberkritičari” i pojedine marginalne društvene grupe, s druge strane, dovode u pitanje ovako zamišljenu “sajberutopiju”. Druga strana utopije, njena senka, distopija, jeste sve ono što utopijska slika potiskuje, ne priznaje i marginalizuje. Iako se drastično razlikuju, postojanje utopijskih i distopijskih slika potvrđuje stavove po kojima “sajberprostor” nije prazan ili neutralan, niti je ikada takav bio. Ove slike takođe potvrđuju da isti fenomen može da bude označen utopijskim odnosno distopijskim, u zavisnosti od interakcije koju u njemu pojedinci i društvene grupe doživljavaju. Tako utopija jednih postaje distopija drugih. Zato je potrebno simultano razmatrati obe, kako bi se stekao potpuniji uvid u imaginaciju “sajberprostora” (a pogotovo u svrhe ovog članka), imaginaciju i realnost koji se odnose na rod, to jest na moć među rodovima i potencijal “sajberprostora” da replikuje patrijarhat ili da ga transformiše.

“Sajberdistopija”

Period u kome se pojavljuju kompjuteri, internet i “sajberprostor”, druga polovina XX veka, karakte-

rističan je i po tome što mu prethodi prevaga medijske rasprostranjenosti distopijskog žanra u odnosu na utopijski. Utopija predstavlja stalnu “pratiteljku” imaginacije budućeg u okviru zapadne civilizacije, od nastanka ove kulture/civilizacije u antičkoj Grčkoj i hrišćanstvu, pa sve do danas. Teoretičari utopije smatraju da je utopijsko razmišljanje dostiglo vrhunac u periodu od evropskog prosvetiteljstva do početka socijalizma, čija je namera bila da realizuje izričito utopijsku viziju društva. Sredina XX veka postaje pak period u kome dolazi do prevage distopije, verovatno pod uticajem neuspešnih utopijskih eksperimenata, stvaranja totalitarnih društava inspirisanih utopizmom, kao i pod uticajem dva svetska rata. Primere za prevagu distopijskog žanra u okviru globalnih medija sadašnjice možemo pronaći u vestima (zemljotresi, poplave, ratovi, nesreće i raznorazne velike i male ljudske tragedije), akademskim tekstovima (kritika savremenog lokalnog i globalnog društva) i popularnoj kulturi Zapada uopšte. U okviru poslednjeg, pogotovo je specifičan žanr naučne fantastike, u kome je distopijska vizija budućnosti najizrazitije zastupljena. U *blockbuster* filmovima kao što su: *Blade Runner*, *Independence Day*, *Starship Troopers*, *Gattaca*, *Star Wars*, *The Fifth Element*, *Minority Report*, *The Matrix*, *Deep Impact*, *Idiocracy*, *Armageddon*, *Independence Day*, *Mars Attacks* i drugi, bez razlike se zamišlja distopijska budućnost: društva puna nasilja, militaristička, prenaseljena i prezagađena, društva socijalne nepravde i totalitarne kontrole. U tako zamišljenim društvima, šačica ljudi, odnosno (muška, bogata, bela, zapadnoevropska/američka) elita, kontroliše većinu stanovništva, prirodu, ženski rod, vojnoindustrijski sektor i društvo u celini. Gotovo da i ne postoji film iz ove produkcije u kome je budućnost zamišljena pozitivno (izuzetak predstavlja jedna od planeta u konstelaciji *Star Wars*, *Naboo*, zelena zemlja obdarena prirodnim bogatstvima i lepotama u kojoj je vođstvo u rukama ženskog roda, koji živi u miru sve do dolaska muških ratničkih kolonista s drugih planeta). Moguće je da je ovakvo smanjenje prostora, u kome se budućnost može zamisliti pozitivno, doprinelo da se krajem XX veka stvore dve nove “kriptoutopije” (ili skrivene utopije, od starogrčke reči koja znači “sakriven”, “tajan”): utopije globalizacije i utopije “sajberprostora”. Globalizacija i “sajberprostor” predstavljaju “kriptoutopiju” jer se retko označavaju uto-

pijskim vizijama budućnosti i pored mitoloških, ideoloških, pa čak i religioznih tema o “novom dobu” koje prate ova dva diskursa. Kao što je slučaj i sa svim ostalim utopijama – bez obzira da li su otvorene/eksplicitne, skrivene ili “naučno” zasnovane – a pogotovo u kontekstu prevage distopijskog žanra krajem XX veka u okviru zapadne kulture, i ove nove utopije doživele su kritiku koja često poprima razmere predstavljanja globalnog i tehnološkog društva kao prvenstveno distopijskog.

Distopijska verzija “sajberprostora” može se sažeti u dve reči – “korporacijska distopija” (Kinney, in Sardar, 1996). Drahos koristi termin “informacioni feudalizam” da bi uporedio ovaj period s prethodnim stvarnim istorijskim periodom srednjovekovnog feudalizma, kada je evropsko feudalno društvo prošlo kroz fazu slabljenja država, pogotovo kada je bila u pitanju njihova zaštitnička uloga, i istovremenim jačanjem ekonomske eksploatacije većine od grupica moćnih (Drahos, 1995). Nova kultura koju stvara “sajberprostor” izuzetno je komercijalna: nemoguće je izbeći reklame i oglašavanja; informacije se beleže i čuvaju uglavnom u komercijalne svrhe ili svrhe sveobuhvatne kontrole; sloboda govora postaje sve više ograničena, a privatnost fenomen u nestajanju – ovo su samo neki od argumenata koji kritičari “sajberprostora” navode. Umesto demokratije, “sajberprostor”, zapravo, potpomaže elitizam i podelu na one koji su bogati informacijama i na one koji to nisu (Haywood, 1995; Wresche, 1996; Ebo, 1998). Autori kao sto su: Šenk (1997), Norman (1998) i Boen (2001), upozoravaju i na fenomen “informatičke zagađenosti”, kao i na to da će “sajberkultura” sve više dovoditi do povećanja stresa, konfuzije, neznanja, smanjene imaginacije, nedovoljnog razmišljanja i kreativnosti. Globalno, dominacija zapadne i američke kulture prenosi se putem ovih medija, kao i putem tzv. “nevidljivih tehnologija” (Postman, 1993), odnosno putem prevage engleskog jezika. Ovakvi trendovi ne samo da potpomažu gubljenju mnogih svetskih jezika – Ostler (1999) predviđa da će do 2050. polovina sadašnjih 6.000 jezika nestati – već i doprinose određenom načinu razmišljanja koji je prevashodno karakterističan za englesko govorno područje i kulturu koja iz njega proističe. Dominacija engleskog jezika, pro-

movisana putem “sajberprostora”, nije onda “benigni” fenomen, već primer lingvističke kolonizacije.

Prethodno opisana mitologija američkog društva utiče i na to kakvi se odnosi razvijaju između različitih etničkih i kulturnih grupa u “sajberprostoru”. Kritičari “sajberprostora” navode da tu ne dolazi do demokratizacije i nestanka rase, klase i roda, kako “sajberfili” obećavaju, već, naprotiv, da “sajberkultura” pomaže održavanju i promovisanju istorijskih odnosa dominacije i podređenosti među etničkim, rasnim i kulturnim grupama. Nakamura (2000) tvrdi da internet promoviše marginalne rase kao “egzotične” ili “nepostojeće”, i da ne postoji alternativno diskurzivno mesto van te dve opcije. Kulturološki stereotipi u “sajbeprostoru” su pravilo a ne izuzetak, na primer: stereotipi Azijata portretišu ovu kulturološku grupu ili u formi “samuraja i eksperata borilačkih veština” ili seksualizovanih, podređenih i poslušnih Gejši. Analizirajući komunikaciju u “sajbeprostoru”, Nakamura zaključuje da je “nepostojanje rase”, što po pravilu važi samo za belce, zapravo norma, i da oni koji sebe opisuju koristeći druge termine za obeležavanje svog etničkog i rasnog identiteta, po pravilu dožive rasističku zloupotrebu. Ni Sloveni ni Srbi nisu pošteđeni, jer se oni takođe u “sajbeprostoru” mogu sresti sa zapadnoevropskim mitom o primitivizmu i nasilništvu Balkana (kao tamne senke racionalne, kulturne i razvijene Evrope). Globalno dominantne etničke grupe, s obzirom na veću mogućnost kontrolisanja diskursa, nameću pripovesti koje odražavaju njihov pogled na svet i percepciju drugih i drugačijih. Ovaj fenomen karakterističan je za globalno, a takođe i lokalno, nacionalno društvo, u kome etnički marginalne grupe doživljavaju iskustva koja se kreću od blago stereotipnih do otvoreno neprijateljskih i verbalno/tematski/slikovno nasilnih.

Ukratko, “sajberdistopija” se zamišlja (ili doživljava) kao prostor u kome dolazi do: povećanja neravnopravnih odnosa moći, uvećanja brzine življenja, smanjenja demokratije i privatnosti, prezasićenosti informacijama, nemogućnosti održavanja pažnje, promovisanja površinskog razmišljanja, digitalne podele sveta na one koji poseduju i one koji ne poseduju (prave) informacije, promovisanja potrošačke kulture i ukupnog kulturološkog osiromašenja. Kulturološko osiromašenje prevashodno se izražava putem domi-

nacije jednog jezika (engleskog), jedne kulture (zapadne, prevashodno američke) i pogleda na svet koji iz te kulture proizilazi. Jednom usvojene, nove tehnologije počinju da, putem virusa, drastično menjaju i nove domaćine – na primer, evropska društva u kojima “agora”, koju slavi Gil Kalvo, nestaje i smanjuje se. Kako sve više ljudi, pogotovo mlađe životne dobi, više investira u virtuelne a ne realne zajednice, “sajbeprostor” počinje da dominira, menjajući i sam fizički prostor (npr. putem provođenja vremena za kompjuterom, a ne s ljudima kojima su fizički okruženi u javnom prostoru i realnom društvu).

I dok pojedine marginalne kulturne grupe ipak nalaze svoje mesto i u “sajbeprostoru”, ono po čemu se one razlikuju u odnosu na dominantnu kulturu jeste to što su upoznate i s dominantnom i sa sopstvenom kulturom, dok dominantna kultura poznaje samo sebe. U tom kontekstu, drugost i drugačije nastavljaju da se definišu u globalnom medijskom “sajbeprostoru” prevashodno putem perspektive dominantne kulture koja u njoj vlada. Karakteristike te dominantne kulture već su prethodno opisane u glavnim crtama (i kao utopijska i kao distopijska verzija). Postavlja se pitanje da li je jedna od značajnih karakteristika dominantne kulture “sajbeprostora” i pogleda na svet koji iz nje proizilazi – dominacija patrijarhalnog načina razmišljanja o njemu. Ili je pak “sajberkultura” egalitarna i rodno ravnopravna? U daljem tekstu biće predstavljena detaljnija analiza “sajberpatrijarhata”, a zatim i njegovih alternativa, kao što je feminizam (“sajber” i generalno) u kontekstu, odnosno s posebnim naglaskom na viziju poželjne/verovatne budućnosti koju ova dva dijametralno različita pogleda na svet zamišljaju.

“Sajberpatrijarhat”

Utopijska verzija “sajbeprostora”, kao što je već navedeno, zamišlja taj prostor kao egalitaran, demokratski, ravnopravan; prostor u kome je rodna neravnopravnost minimalizovana ili gotovo nestala, ili je u procesu nestajanja. Distopijska verzija “sajbeprostora” vidi pak taj prostor kao produžetak društva u okviru koga nastaje, mesta u kome se postojeći odnosi moći nastavljaju ili, čak, pojačavaju, i koji pomaže da se alternative patrijarhata još više margina-

lizuju. Naravno, nemoguće je objektivno utvrditi da li je “sajberkultura” prevashodno utopijska ili distopijska, jer ta ocena uvek zavisi od iskustva pojedinca, društvene grupe i lokalne zajednice prilikom interakcije s drugim pojedincima, grupama i zajednicama u ovom prostoru. Takođe, teško je utvrditi da li je “sajberprostor” prethodno patrijarhalan, odnosno prostor u kome se promoviše prethodno patrijarhalan pogled na svet, ili egalitaran, odnosno prostor u kome se promovišu alternative patrijarhatu. Glomaznost i dinamičnost “sajberprostora” otežava analizu ovakve vrste, ali je ipak moguće analizirati pojedine aspekte koji potpomažu održavanju patrijarhata u lokalnom i globalnom društvu, ili pak njegovu transformaciju.

Otkriće i masovno uvođenje novih komunikacionih tehnologija uvek je bilo praćeno žestokim raspravama o njihovom potencijalu, odnosno opasnostima koje ih prate. Kao što je prethodno bio slučaj s masovnim uvođenjem telefona i televizije, kompjuteri i internet su takođe inspirisali dijametralno različite strastvene izjave, podjednako utopijske i distopijske. Feministička teorija i praksa, u samom početku slabo je učestvovala u tim raspravama i može se reći prevashodno je ignorisala pojavu ovih novih tehnologija. Dominantna struja 70-ih i 80-ih godina bila je uglavnom nezainteresovana za nove tehnologije ili otvoreno tehnofobična. Dominantno shvatanje bilo je ono po kome su kompjuteri i druge nove tehnologije prevashodno “igračke za dečke” (Brosnan, 2004). U tom kontekstu, Dona Haravej piše tekst *Cyborg Manifesto* (prvo izdanje 1985) u kome promoviše interakciju ljudskih jedinki i tehnologije. Kao odgovor na njen tekst, navodnu ili stvarnu tehnofobičnost drugog talasa feminizma, i činjenicu da su se značaj i upotreba novih tehnologija sve više razvijali 90-ih godina XX veka, javlja se “sajberfeminizam”. “Sajberfeminizam”, aktivan uglavnom tokom poslednje decenije XX veka, u principu je protehnoški i pozitivan, više zainteresovan za kreativnost, umetnost i konstruktivnu upotrebu novih tehnologija nego za kritiku postojećeg društva i njegovog produženja u virtuelnu stvarnost. Kritika/distopijska vizija “sajberprostora” stoga je razvijena u okviru “klasičnog” feminizma drugog i trećeg talasa, kao i kod raznoraznih konzervativnih grupa. Paradoksalno, kritika “sajberpatrijarhata” dolazi od liberalne feminističke orijentacije ko-

ja teži ka radikalnoj transformaciji društva, kao i od konzervativnih (npr. konzervativno hrišćanskih) grupa koje teže da očuvaju *status quo* ili da vrate još starije, tradicionalnije odnose među rodovima. U kontekstu zapadnog društva, ove dve struje se ujediniuju u kritici promovisanja pornografije, seksualnog nasilja i izlaganja dece seksualnim sadržajima putem novih tehnologija. Pored toga, feminističke grupe kritikuju i promovisanje ilegalne trgovine ženama i decom, seksualnu objektifikaciju žena, nejednak pristup novim tehnologijama u zavisnosti od roda i osiromašenje ljudske komunikacije u novim medijumima. Ono što feministkinje prevashodno zanima jeste kritika koja se orijentiše na manifestacije patrijarhata u "sajberprostoru" ili odlike "sajbeprostora" koje produžavaju ili ojačavaju patrijarhat. Druga strana ove kritike je otvaranje alternativa, tj. korišćenje novih tehnologija kako bi se stvorilo društvo rodne ravnopravnosti. Kada teoretičari razmatraju diskurse vezane za rod i nove tehnologije, često dolazi i do zabune vezane za to šta se može smatrati indikatorima smanjenja, odnosno pojačanja patrijarhata. Na primer, autor teksta objavljenog u tematskom broju Kulture o "sajberprostoru" i problemima njegovog razgraničenja, Vladimir Đurić (2004), navodi da su feministkinje na kraju milenijuma postale najvatrenije zagovornice "tehnosveta" i "sajberkulture" i da rodno oslobođenje pronalaze putem kreiranja virtuelnih svetova u kojima je sve potčinjeno dominaciji "božanskih žena" i u kojima muškarci postaju "seksualni robovi". Đurić tvrdi i da su "sajberfeministkinje" – "žene velikog seksualnog apetita" (ibid, str. 201) koje svoju neobuzdanu maštu više "ne moraju prikrivati izmišljenim muškim imenima". Posebno vredi izdvojiti jednu od "najmoćnijih žena u industriji porno-filma", Ninu Hartli, čija izdavačka kuća objavljuje "mnogobrojne porniče". Ova seksualno "oslobođena žena", i pored napada antipornografski orijentisanih feministkinja, dobija "rat"; njoj se pridružuje sve veći broj "sajberfeministkinja" koje rodnu budućnost prevashodno zamišljaju putem pretvaranja oba pola "u jedan androgini pol, neku vrstu novog tehnohermafrodita" (ibid.). Obeležavanje pornografskih zvezda kao "seksualno oslobođenih žena", a "sajberfeministkinja" kao žena velikog seksualnog apetita, koje pretvaraju muškarce u seksualne robove, možda ima veze s fantazijama autora pomenutog tek-

sta, ali sigurno nema nikakve veze s feminizmom. Suština feminizma nikada nije bila u zamenjivanju jedne hijerarhije drugom i uvođenju novih sistema tlačenja i ponižavanja (putem npr. "kastiranja napaljenog momka" u kompjuterskoj igri "Novi gen" (Đurić, 2004: 201). Takođe, feminizam je od samog početka propagirao različitost, uključujući i rodnu, pa je zamišljanje totalitarnog poretka, u kome su svi podjednako androgini, takođe u suprotnosti s vizijama društva mnogostrukih i ravnopravnih rodni orijentacija koje se istorijski javljaju u okviru feminizma. Ako "sajberfeminizam" zamišlja takvu budućnost, onda je on možda "sajber", ali nikako nije feminizam. Štaviše, ovako zamišljene slike, opisane u prethodno navedenom članku, prevashodno se mogu označiti manifestacijama patrijarhalnog pogleda na svet. Iako na prvi pogled androginija može da izgleda primamljivo, na primer ako je praćena eliminisanjem seksualnih stereotipa i predrasuda, kao i usvajanjem muškog principa od ženskog roda i obrnuto, ona svakako ima revolucionarni i oslobodilački potencijal. Ipak, ovakva konformistička i uniseks vizija u suprotnosti je s principom individualnosti i jedinstvenosti mnogostrukih rodni identiteta koju promovisu demokratske struje u okviru feminizma. Najopasniji rezultat promovisanja androginije jeste ponovno zamišljanje "čoveka"/ljudske vrste u skladu s vrednovanjem muškog i muškosti, a zanemarivanje svega što se smatra ženskim ili ženstvenim. Androgini ženskog roda, zapravo, poprimaju karakteristike poželjnog, muškog, dok je obrnut slučaj vrlo redak. I dok androgini ostaju norma putem koje se promovisu dominantne i poželjne vrednosti pripisane muškom rodu (snaga, racionalnost, agilnost, jačina, čvrstina, osvajanje novih prostora, prirode i emocija), karakteristike tradicionalno pripisane ženskom rodu (nežnost, intuicija, empatija, emotivnost, briga o drugima), u većini vizija androgina, poželjno je što više minimizovati. Čak ni "kiborg" Done Haravej nije ostao imun kada je u pitanju rodna politika, što se može videti iz vizija "ginoida" (za razliku od muškog "kiborga", androida), "seksi robota" i seksualizovanog ženskog "kiborga" u "sajberprostoru" uopšte, kao i, konkretnije, u radu Hadžime Sorajame (1988). Jedina moguća zaštita od konstantne intervencije patrijarhata, od toga da se ili lažno predstavi (kao nepatrijarhat) ili da transformiše alternative u skladu sa

sopstvenim pogledom na svet (npr. zahtev feministkinja za seksualnom slobodom žena i iščašenje, izvrnutost ovog zahteva putem promocije pornografije praćene seksualnom objektifikacijom žena, pa i muškaraca – i mizoginijom), jeste njegovo preciznije definisanje. Poznavanje feminističke teorije bitno je kako bi se određene pojave u “sajberprostoru” mogle pravilno razumeti, prevashodno u kontekstu promocije i održavanja patrijarhata ili alternativnog promovisanja i stvaranja društva rodne ravnopravnosti.

Ako se patrijarhat može definisati kao društveni sistem u kome je ekonomska, politička moć, kao i moć u javnoj sferi, neravnopravno podeljena među rodovima, onda je “sajberpatrijarhat” organizovani sistem ponašanja i razmišljanja u “sajberprostoru” koji odražava takvu neravnomerno podeljenu moć. Naime, u svom “izvornom” i ograničenijem smislu, ovaj pojam odnosi se na tip društvenog sistema u kojem dominira princip “očinskog prava” i isključiva kontrola starijih muškaraca unutar grupe nad javnim i privatnim, kao i političkim domenom; “...ovaj tip sistema karakteriše dominacija muškaraca nad ženama, srodstvo po muškoj liniji kao osnov kontinuiteta prenošenja svojine, autoriteta, moći i privilegija među muškim srođnicima” (Papić, 1993). Žarana Papić dalje navodi da se patrijarhalnim takođe mogu smatrati i “društva u kojima vlada monopol muškarca u javnom/društvenom domenu, u političkom i ekonomskom odlučivanju, ali u kojima ima i bitnih poboljšanja u društvenom položaju žene” (ibid.). Proširena definicija patrijarhata uzima u obzir i sledeće indikatore: postojanje neravnopravne podele moći među rodovima, većeg stepena kontrole sopstvenog života kod većine pripadnika muškog roda, sistema vrednosti koji niže vrednuje život, rad i interesovanja ženskog roda, većeg vrednovanja “muškosti/muževnosti” i manjeg vrednovanja “ženskosti/ženstvenosti”, postojanje autoritarnih struktura dominacije, institucionalizacije nasilja i zloupotrebe (pogotovo seksualnog nasilja), i postojanje mitova i priča koje takvu rodnu dominaciju podržavaju” (Eisler, 1989, 2002).

Uzimajući u obzir užu definiciju patrijarhata, možemo doći do zaključka da je “sajberprostor” zaista egalitarniji u odnosu na klasični patrijarhat u okviru tradicionalnog i savremenog društva. Internet, kao ključni deo “sajberprostora”, jeste prostor u kome je pro-

sečna starost niža od prosečne starosti društva (na osnovu jednog istraživanja 2008. godine, globalna starost korisnika interneta bila je 28 godina), dakle još uvek je u pitanju “medijum za mlade”, iako se starosna granica postepeno povećava naviše (na primer, u Velikoj Britaniji granica se pomerila od 35 na 37 godina starosti; <http://www.fundraising.co.uk/node/172072>). Internet je takođe prostor u kome se učestvovanje ženskog roda stalno povećava: na primer, u zapadnoj Evropi učešće žena iznosi 42%, a u Sjedinjenim Američkim Državama čak 52% (<http://www.clickz.com/3095681>). Na osnovu ova dva pokazatelja, a uzimajući u obzir užu definiciju patrijarhata, utopijsko obećanje o demokratizaciji i egalitarizmu u “sajbersferi” sve više postaje materijalizovano u novim medijima.

Nasuprot tome, globalne razlike u upotrebi interneta ukazuju na to da je hijerarhijsko uređenje globalnog društva preneseno i u ovu sferu: 23% svetske populacije koristi internet, od toga 74% populacije u Severnoj Americi, a 26% u ostalom delu sveta (u Africi, na primer, svega 5% stanovništva koristi internet, dok je u Aziji ta cifra 17%; www.internet-worldstats.com/stats.htm). Učešće žena, po pravilu, opada proporcionalno kako je zemlja siromašnija i patrijarhalnija (npr. u Švedskoj je 47%, Italiji 38%; <http://www.clickz.com/3095681>). Kada se uzme u obzir da su korisnici interneta obrazovaniji, bogatiji i iz urbanizovanih delova sveta u odnosu na prosečno stanovništvo, onda stoji i to da se globalne razlike/neravnomerna raspodela moći prenose i u “sajberprostor”. U skladu s tvrdnjom Dejl Spender (1995), u virtuelnom prostoru možemo da vidimo sve probleme koji se javljaju i u tradicionalnom društvu. Ako je tradicionalno društvo patrijarhalno, onda je logično očekivati da se to odražava i u “sajberprostoru”.

Takođe, postoje i argumenti da internet pogoduje ojačavanju patrijarhata u nekoliko ključnih dimenzija: institucionalizovanje i promovisanje nasilja, pogotovo seksualnog nasilja nad ženama i decom, i promovisanje seksualne objektifikacije žena. Štaviše, postoje i argumenti da je razvoj interneta u velikoj meri potpomognut pomoću tzv. *adult industry*; u SAD-u je 1998. na ovu vrstu materijala potrošena jedna milijarda US \$, što je predstavljalo 69% od ukupnog prometa/prodaje sadržaja na internetu (Hughes, 2000). Dona Hjuž dalje tvrdi da su nove tehnologije omo-

gućile stvaranje virtuelnih grupa u kojima je svaki oblik seksualnog nasilja i mizoginija norma, da je procenat nasilničkih i mizoginijskih "sajtova" u stalnom porastu, kao i broj "sajtova" u kojima se žene i deca ponižavaju, siluju i muče. *Internet watch foundation* je 2004. godine zabeležila 3.437 "veb sajtova" u kojima se promoviše i predstavlja seksualna zlostupotreba dece, dok je 2006. taj broj iznosio 10.656. Najnoviji podaci za 2008. godinu beleže smanjenje ovih "sajtova" za 10% (<http://www.iwf.org.uk/media/news.258.htm>), ali zabrinjava da se "sajtovi" radikalizuju u smislu intenziviranja nasilja koje se čini nad decom. Takođe, zabrinjava i fenomen propagiranja prostitucije, seksualnog turizma i trgovine ženama i decom, kao i tzv. naručivanje žena/nevesta poštom (*mail order brides*). Godišnje se u ropstvo proda oko četiri miliona ljudi, većinom žena i devojčica, kao i jedan milion dece u lokalnu i međunarodnu seksualnu industriju (Hughes, 2000). Ujedinjene nacije navode podatak da je oko 200 miliona ljudi primorano da živi u ropstvu, a veliki deo njih je u ropstvu u seksualnoj industriji. Takođe, najveći procenat žena i devojčica primoranih da rade u seksualnoj industriji redovno doživljava fizičko, seksualno i psihološko nasilje. Nasilje u seksualnoj idustriji, kao i nasilje nad ženama i decom, nije novi fenomen, ali ono što je novo jeste lakoća kojom se do ovakvih sadržaja dolazi u "sajberprostoru". Neregulacija "sajberprostora", toliko hvaljena kada je u pitanju otpor totalitarnom društvu, takođe pogoduje nelegalnim aktivnostima i promociji nasilja globalno. Muškarci koji su zainteresovani da učestvuju u seksualnoj zlostupotrebi žena i dece mogu, uz pomoć interneta, vrlo lako da pronađu potencijalne žrtve, što je pre pojave interneta zahtevalo veći napor. Analiza "veb sajtova" u kojima se razmenjuje ovakva vrsta podataka i iskustva "korisnika" pokazuje da su nasilnici svesni da se žene i deca zlostupotrebljavaju u ropskom odnosu, pa to, čak, i reklamiraju kao "raj na zemlji za one koji su zainteresovani za sado-mazohizam" (Hughes, 1999). Mnogi "veb sajtovi" reklamiraju žene i decu iz nerazvijenijih delova sveta, u kojima je regulacija seksualnog nasilja minimalna ili nepostojeća. I dok su žene poput "kraljice seksa", Lize Palac, i vlasnice pornografske kuće, Nine Hartli (Đurić, 2004) možda zaista seksualni subjekti i žene seksualno oslobođene od svake vrste nasilja, to svakako nije slučaj s većinom žena u seksualnoj indu-

striji. "Proseks feministkinje", protivnice cenzure svih sadržaja, pa tako i pornografskih, navode da uživanje u pornografiji nije samo prerogativ muškog roda. Pa ipak, neka istraživanja pokazuju da su korisnici pornografskih "veb sajtova" u 96% slučajeva muškarci (<http://www.cnn.com/2003/TECH/internet/12/10/porn.business>). Više zabrinjava "prelivanje" seksualne objektivifikacije iz virtuelnog u realni prostor, kao što je, na primer, fenomen koji se javlja kod određenih društvenih grupa – muškaraca koji su intenzivni korisnici virtuelnog seksa i internet pornografija – fenomen nemogućnosti obavljanja seksualnog akta s devojkom ili ženom ukoliko se ona "ne ponaša kao porno zvezda" (ibid.). Posledice velike upotrebe pornografije u "sajberprostoru", do koje se lako, često i besplatno dolazi, prenose se, dakle, i na savremeno društvo u kome se već postojeća seksualna objektivifikacija žena uvećava. Inače, pornografski "veb sajtovi" su 2006. godine iznosili oko 12% ukupnih "veb sajtova" (ima ih oko 4,2 miliona); dnevno, ukupno 25% svih internet pretraga vezano je za pornografski materijal (ili 68 miliona pretraga), 8% svih *e-mailova* je pornografskog sadržaja (2,5 milijarde poslatih poruka) (Ropelato, 2006). Prodaja pornografije preko interneta postigla je cifru od 4,9 milijardi *US \$* (ibid.), što predstavlja značajan procenat ukupne prodaje svih sadržaja preko interneta. Procenjuje se da seksualna industrija (virtuelna i realna) ostvaruje godišnji profit od 20 milijardi *US \$*; prema tome, internet i drugi delovi "sajberprostora" (npr. profit pornografije preko mobilne telefonije iznosi već oko 1 milijardu *US \$*) nisu sami po sebi "krivi" što se putem ovih tehnologija prenose pornografski sadržaji, kao i sadržaji u kojima se promovise nasilje nad ženama i decom. Međutim, internet je svakako olakšao prenos ovakvih sadržaja, rad ilegalne globalne seksualne industrije, globalne seksualne trgovine ženama i decom, i pojačao njihovo dalje povređivanje i eksploataciju. Došlo je i do normalizacije i globalizacije ove eksploatacije koju potpomaže nedostatak pravne regulacije i primena zakona u velikom delu sveta. Rezultat je eskalacija seksualne eksploatacije žena i dece putem globalnog reklamiranja, seksualnog turizma i promocije pornografije i prostitucije (Hughes, 2000). S obzirom na to da je seksualna industrija jedan od nosilaca interneta, kao i s obzirom na činjenicu da je internet osmislila vojna industrija, može se doneti zak-

ljučak da je ovaj medijum svakako, makar neposredno, pod uticajem te dve patrijarhalne institucije. Logično je onda očekivati da se seksualni stereotipi, mizoginija i seksualna objektifikacija žena, koje su deo svetonazora u okviru seksualne i vojne/militarističke kulture, prenose i u dominantni “sajberprostor” i “sajberkulturu”.

Pored ovakvih radikalnijih formi manifestacije patrijarhata u “sajberprostoru”, patrijarhat shvaćen u širem smislu izražava se u ovom prostoru i putem suprotnijih metoda. Stereotipi muških i ženskih uloga, način na koji se komunikacija vrši u “sajberprostoru”, društvena izolovanost koju može da promoviše učestvovanje u “sajberprostoru”, negativne posledice po rodne odnose i odnose u porodici – sve su to neki od problema koje su navele kritičarke “sajberpatrijarhata”. Na primer, iako žene u velikoj meri prihvataju nove tehnologije i učestvuju u postojećem “sajberprostoru”, postoji i argument da žene, kao društvena grupa, i dalje preferiraju “mekše” tehnologije komunikacije, da pridaju veći značaj emotivnom govoru lica i tela (koji je u “sajberprostoru” često nevidljiv, naravno u zavisnosti od konkretne tehnologije koja se upotrebljava) i da preferiraju upotrebu komunikacionih tehnologija, pre svega u svrhu povezivanja s drugim ljudima. Internet, kao potencijalno otuđujući i individualizovani medijum – medijum smišljen da zameni stvarno povezivanje u realnom društvu – ne odražava, dakle, dominantne interese i potrebe žena. Da muškarci i žene koriste internet u različite svrhe, pokazuju brojna istraživanja; npr. muškarci prevashodno koriste internet da bi došli i do određenih informacija za zabavu, dok žene više koriste internet kao komunikacijsko sredstvo za održavanje veza s drugim ljudima (npr. e-mail; <http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2005/12/28/AR2005122801403.html>).

Dakle, iako se nove tehnologije i “sajberprostor” zamišljaju kao egalitarni i demokratski medijumi, oni svakako nisu rodno neutralni. Štaviše, “sajberprostor” je mesto na kome dolazi do manifestacije patrijarhata u mnogim formama, čak i do njegovog jačanja. Nasuprot tome, “sajberprostor” svakako pruža i mogućnost transformacije patrijarhata i stvaranje radikalno drugačije, transformisane budućnosti. Ovo je jedan od ciljeva “sajberfeminizma”, a takođe i svih drugih feminističkih orijentacija.

“Sajberfeminizam”

“Sajberfeminizam”, kao pokret, filozofija i praksa, relativno je mlad i raznovrstan, pa je teško dati neke odrednice koje će ga potpuno i jasno definisati. Ono što čini okosnicu “sajberfeminizma” jeste prihvatanje stava da u “sajbeprostoru” postoji razlika u moći među rodovima, kao i stava da je to problem koji bi trebalo menjati. Kao odgovor na navodnu krutost drugog talasa feminizma, “sajberfeministkinje” odbijaju da definišu svoj pokret, insistirajući na njegovoj fluidnosti i dinamičnosti. Uticaj postmodernizma izrazit je u insistiranju da se “sajberfeminizam” prevashodno definiše negativno, dakle onim šta on nije. Iako ni postmodernizam nije monolitan, većina postmodernih teoretičara, ipak, pod uticajem Mišela Foucaulta, odbija, u principu, da eksplicitno navede sopstvenu viziju budućnosti (Fendler, 1999, p. 185). Za razliku od modernista, postmodernisti smatraju da navođenje vizije “kao što je, na primer, nuđenje konkretnog rešenja, ideala ili utopijske nade... ograničava potencijalne mogućnosti za budućnost” (ibid.). Takođe, postmodernisti zauzimaju stav da nuđenje vizije budućnosti istovremeno znači i da intelektualci smatraju da imaju pravo da se “stave u poziciju političkog autoriteta, u centar”, što postmodernizam generalno odbija u skladu sa svojim etičkim principima (ibid.). I pored insistiranja da odbijaju da izraze sopstvenu viziju budućnosti, postmoderni teoretičari, ipak, to čine, što je navelo Sibersa (Siebers) da izjavi kako je postmodernizam i sam, u suštini, utopijska filozofija:

“Ono što postmodernizam želi je ono što trenutno nedostaje, što znači da je postmodernizam utopijska filozofija. Utopijstvo demonstrira stalno nezadovoljstvo s ‘ovim i sada’, kao i radoznalost o mogućnosti razmišljanja izvan ‘sada i ovde’. Centralna postavka utopijstva nije da se ne bude nigde, već se radi o želji da se bude negde drugde. Postmodernisti, dakle, nisu utopijsti zato što ne znaju šta žele. Oni su utopijsti zato što znaju da žele nešto drugo. Oni imaju potrebu da žele drugačije” (Siebers, 1994, 2c3).

U skladu s tim, i “sajberfeminizam” se eventualno može nazvati “pokretom sa sto antiteza”, jer se nje-

gov “osnivački akt” sastoji od sto negativnih definicija” (Gordić-Petković, 2004):

“U pomenutom šaljivom manifestu konstatuje se da *cyberfeminism/cyberfeminismus/sajbrfeminizm* NIJE ideologija, umetnost, separatizam, ali ni avatar, ni matična ploča, niti pak naučna fantastika. On nije ni teorija, ni praksa, ni institucija, nije poslušan, ni apolitičan i ne govori o dosadnim igračkama za dosadne dečake. ‘Ki-berfeminizam’ neupućenima otkriva da ni feminizam nije monolitan i da se svo bogatstvo njegovih varijacija očituje tek kada stupi u virtualnu dimenziju.”

Ali, i pored antiteza i insistiranja da je “sajberfeminizam” nemoguće definisati, “sajberfeministkinje” su, ipak, izrazile stav o sopstvenoj slici budućnosti, iako je tu sliku nekada potrebno tražiti “između redova” i kroz ono što je implicitno, a ne eksplicitno navedeno. Vizija postmodernizma uglavnom se može okarakterisati putem fokusiranja na raznovrsnost, različitost, višestrukost i egalitarizam (različitosti, a ne egalitarizam sličnosti). Ova raznovrsnost i različitost uključuje i seksualne i rodne različitosti, kao i egalitarizam rodne višestrukosti. Postmoderna utopija je i “ekološka, komunalna i dijaloška” (Doll, 1995: 96). Proizilazi iz sopstvene kolektivne i kreativne imaginacije, a ne iz čvrsto zasnovane apriorne ideologije (Doll, 1995: 89). U pitanju je vizija izgrađena na sumnji i ironiji, vizija koja priznaje svoja sopstvena ograničenja i centralnost dijaloškog procesa i dijaloške zajednice (ibid, p. 89–110). Sve što Sibers i Dol navode kao odrednice postmoderne utopije, može se primeniti i na utopiju “sajberfeminizma”. To se može videti putem analize “100 antiteza ‘sajberfeminizma’” (http://www.obn.org/reading_room/content.html), kao i putem analize tekstova teoretičarki i aktivistkinja koje se identifikuju kao “sajberfeministkinje”.

Budućnost koju “sajberfeminizam” zamišlja, svakako nije budućnost u kojoj se “sajberpatrijarhat” održava. “Sajberfeministkinje” žele da naruše iluziju o muškoj tehnološkoj superiornosti: “tehnologija nije igračka za dečake (*boytoy*); mit o tehnologiji kao muškom svetu možda se dobro uklapa u određeni sistem moći, ali nije utemeljen u realnosti” (Gordić-Petković, 2004). Teoretičarke, kao što su Dona Haravej i Sejdi Plant,

daju seriju argumenata zašto je tehnologija ne samo žensko oruđe već i ključno sredstvo za postizanje ženske emancipacije. Sejdi Plant definiše “sajberfeminizam” ne onim šta on nije, već onim šta jeste. Po njoj, “sajberfeminizam” je “pobuna roba i materijalnog patrijarhalnog sveta, rasuta, raspodeljena pojava koja se sastoji od veza između žena, žena i kompjutera, kompjutera i komunikacijskih veza, konekcija i konekcionističkih mreža” (Plent, 2004: 135). “Sajberfeminizam” je zainteresovan za novo uslužno/informaciono društvo, u kome fizička snaga (tradicionalno povezana s argumentima o navodnoj muškoj superiornosti) gubi na vrednosti, a veštine kao što su emocionalna pismenost i mogućnost obavljanja različitih poslova simultano (veštine koje su trenutno više zastupljene i razvijene kod žena) dovešće/dovode do promene u odnosima moći među rodovima. Nove tehnologije imaju emancipatorski potencijal i zbog toga što mogu da pomognu ženama da bolje kontrolišu svoju sopstvenu reprodukciju, od odlučivanja kada i koliko da rađaju, do prenošenja ove uloge na druge prirodne (plaćeni surogati) ili veštačke materice (još uvek utopijska/distopijska vizija). To je bitno jer je kontekst patrijarhalnog društva učinio da se ova (prirodna) moć žena, zapravo, transformiše/izopačuje u (društvenu) nemoć, pa se sposobnost rađanja dece pretvara u ograničavajući faktor, bar kada je u pitanju “prenošenje autoriteta, moći i privilegija... u javnom/društvenom domenu” (Papić, 1993). Budućnost koju “sajberfeminizam” zamišlja je, onda, budućnost u kojoj žene nisu ograničene korporalnim/telesnim, tj. ženska fizionomija još više gubi na značaju kao faktor definisanja ženskog roda. Stupajući u “tihi savez s tehnologijom”, žene tako menjaju svoj odnos prema telu i prema svetu (Gordić-Petković, 2004). Često citiran tekst Haravejeve u kome ona izjavljuje da bi radije bila “kiborg” nego boginja (Haraway, 1991), označava radikalni prekid s asocijacijom žena i prirode (Šeri Ortner, 1983), odnosno asocijacijom koja je, kako se smatra, ženama više štetila nego koristila. Tu se javlja radikalna razlika između “sajberfeministkinja” i nekih drugih savremenih feminističkih orijentacija, od kojih su najznačajniji i najrasprostranjeniji “ekofeminizam” i “duhovni feminizam”. Za razliku od “sajberfeministkinja”, “ekofeministkinje” smatraju da cilj feminizma nije ograničenje žena od prirode, već menjanje hijerarhijskog pogleda na svet u

kome se i žene i priroda manje vrednuju (u odnosu na muškarce i kulturu/civilizaciju). Dok “ekofeministkinje” teže ispravljanju pogrešnog stava, odnosno pogleda na svet koji odražava/zastupa/promoviše manje vrednovanje prirode u odnosu na društvo i kulturu, “sajberfeministkinje” to žele da čine kada je u pitanju navodna ženska tehnofobičnost. I u jednom i u drugom slučaju radi se o težnji menjanja neravnomerne raspodele moći među rodovima, što je cilj i svrha svake feminističke orijentacije. Razlika između ove dve najnovije orijentacije feminizma (obe su nastale tokom poslednje dve decenije XX veka) ogleda se u drugačijim strategijama i metodama koje se smatraju najmoćnijim za postizanje takve vizije. I dok “sajberfeministkinje” kritikuju “ekofeminizam” kao esencijalistički, kao pokušaj vraćanja na premoderna društva, “ekofeministička” orijentacija zamera “sajberfeminizmu” negiranje prirode i duhovnosti kao ključnih fenomena koji i dalje definišu nas same.

Najrazornija kritika “sajberfeminizma” jeste ona koja navodi da “sajbefeminizam”, zapravo, i nije feminizam, već jednostavno igra pojedinih privilegovanih žena, umetnica i teoretičarki s tehnologijom. Gde su npr. projekti u okviru kojih se patrijarhat u “sajbersferi” i aktuelnom društvu konkretno dovodi u pitanje i minimalizuje? I pored insistiranja na sopstvenoj i kolektivnoj moći, šta su tzv. *Sajbergrrrrls* (ili *sajbercurrre*) konkretno učinile da se poboljšaju životi žena kojima patrijarhat najdirektnije škodi? Kako “kiborg” Done Haravej može da pomogne eksploataisanim ženama i deci i da ih zaštiti od seksualne zloupotrebe, objektifikacije i nasilja? Zar nije i “kiborg” u okviru patrijarhalnog društva postao seksualno objektifikovan, kao što se vidi iz dominantnih stereotipa seksualno objektifikovanih ženskih karaktera u raznim medijumima, od video-igara pa do ženskih avatara u “sajbeprostoru”? I zar nisu “sajberfeministkinje”, insistiranjem na individualnosti i različitosti naspram radikalnog feminizma, direktno doprinele dodatnom slabljenju ionako slabe ženske solidarnosti?

“Gde je feminizam u ‘sajberfeminizmu’?” – Fejt Vajlding postavlja pitanje u istoimenom eseju (http://www.obn.org/reading_room/writings/html/where.html). Na osnovu njene kritike, može se zaključiti da su “sajberfeministkinje” 90-ih više bile preokupirane distanciranjem od feminizma 70-ih nego kritikom pa-

trijarhata. Naime, ove teoretičarke često kritikuju feminizam 70-ih kao ograničavajući/politički korektan, esencijalistički, antitehnološki, antiseksualni, koji izaziva stalan osećaj “krivice” zbog nepostizanja kruto definisanih feminističkih ideala, i koji nije relevantan za savremeno iskustvo žena, pogotovo kada je u pitanju njihova interakcija s novim tehnologijama (Vajlding, 1998). Takva kritika je, po njenom mišljenju, pogrešna zato što je “sajberfeminizam” već usvojio mnoge strategije avangarde feminističkih pokreta, kao što je, na primer, strategijski separatizam (virtualne zajednice samo za žene, mreže i povezivanje žena sa ženama), feministička kulturološka, društvena i jezička teorija i analiza, stvaranje novog imidža za žene na internetu (npr. feministički avatari, “kiborzi”, rodna fuzija), kako bi se odgovorilo na izuzetno rasprostranjene seksualne stereotipe. Usvojena je i feministička kritika “sajberprostora”, strategijski esencijalizam i slično (ibid.). Međutim, insistiranjem na razgraničenju od prethodne tradicije feminizma, “sajberfeministkinje” politički stupaju u savez s “kontraofanzivom” antifeminizma 90-ih (*antifeminist 'backlash'*) motivisanom od tradicionalnog i konzervativnog patrijarhalnog pogleda na svet. I ne samo to: ograničenje “sajberfeministkinja” prema ranijim strujama i orijentacijama feminizma, znači nepoznavanje istorije i kritike, pa tako i ponavljanje nekih prethodnih grešaka. Štaviše, mnoge “sajberfeministkinje” i same nekritički usvajaju patrijarhalne rodne stereotipe koje pozajmljuju iz popularnih medija, kao što su: prsate ratnice, superseksualizovani “kiborzi”, fatalne žene, iskarikirane domaćice 50-ih i slično (ibid.). U zaključku, Vajlding poziva “sajberfeministkinje” da konkretnije i eksplicitnije definišu pokret i strategije, da se upoznaju s prethodnom feminističkom tradicijom i teorijama nastalim u okviru mnogostrukih feminističkih orijentacija, kao i da nastave/pojačaju aktivnosti u “sajberprostoru” koje dovode u pitanju “sajber” i patrijarhat aktuelnog lokalnog i globalnog društva.

Zaključak

Stvaranje novog društvenog sistema uvek je praćeno utopijskim slikama o pozitivnim potencijalima društva u nastajanju. Druga strana utopije svakako je distopija, koja upozorava, teži ka tome da se obrati

pažnja i na moguće negativne posledice društvene promene. Nove tehnologije, trenutno, značajno doprinose stvaranju nove kulture, društva, pa čak i naših ličnih identiteta, uključujući i rodni. Interakcija kulturnog, društvenog, rodnog i ličnog u "sajberprostoru" može dovesti do slabljenja ili jačanja patrijarhata. Takođe je verovatno da će se patrijarhat, koji se pokazao kao izuzetno otporan sistem, zadržati, pa i ojačati u određenim delovima. Nada ostaje da će, sve u svemu, ipak oslabiti, da će nove tehnologije moći da se iskoriste kako bi došlo do ukupne egalitarizacije i demokratizacije u "sajbeprostoru" i, inače, u virtuelnom, kao i u realnom društvu. Sistem mreže pogoduje povezivanju i stvaranju egalitarnih sistema ponašanja i razmišljanja. Prihvatanje različitosti jedna je od ključnih vrednosti koju sistem mreže takođe pospesuje, uključujući i rodnu različitost. Mnogobrojne ženske i feminističke grupe već dosta koriste nove tehnologije kako bi prikupljale informacije, sredstva i kadar bitan za konkretne projekte, putem kojih se menja neravnomerna raspodela moći među rodovima, odgovara na nasilje nad ženama, decom, ostalim živim bićima, prirodom, i putem kojih se finansijski pomažu siromašne žene i žene u situaciji nasilnog konflikta i rata (npr. www.femaid.org; www.rawa.org; www.womeninwar.org; www.womensaid.ie; www.un.org/womenwatch; www.unifem.org; www.isiswomen.org i veliki broj drugih sličnih projekata). Redefinisani "sajberfeminizam", koji nije samo "sajber-igra" privilegovanih žena s tehnologijom, već i feminizam, odnosno težnja da se ostvare ravnopravni rodni odnosi i manifestuje društvo rodne ravnopravnosti, može da nađe utočište od "sajberpatrijarhata" i svrhu sopstvenog postojanja u ovakvim i sličnim projektima. Da li će, konkretno, lokalno, kao i globalno društvo, zadržati formu patrijarhalnog ili poprimiti formu društva rodne ravnopravnosti, prevashodno zavisi od svesti ljudi koji koriste nove tehnologije, a ne od samih tehnologija. Parafrazirajući Suzanu Hotorn i Renate Klajn (1999), može se zaključiti da je "sajberkultura" onoliko različita i interesantna, ili onoliko nasilna i dosadna, ili onoliko patrijarhalna ili rodno ravnopravna, koliko i ljudi koji u njoj učestvuju. Svaka, pa i najmanja intervencija protiv "sajberpatrijarhata" ili protiv patrijarhata putem novih tehnologija, kao i svaka intervencija putem koje se promoviše rodna ravnopravnost, doprineće stvaranju pozitivne, harmo-

nične i egalitarne “sajberkulture”. Iako je patrijarhat velikim delom kolonizovao “sajberprostor” svojim manifestacijama, kao što su npr. promovisanje seksualno objektivizujućih/stereotipskih, mizoginijskih i militarističkih slika budućnosti, moguće je ovaj prostor dekolonizovati i ispuniti novim sadržajima koji promovišu rodnu različitost i egalitarizam. Ono što je pak najvažnije jeste – iskoristiti nove tehnologije kako bi došlo do promene u realnom društvu, i približiti se, individualno i kolektivno, feminističkom idealu, utopiji društva rodne ravnopravnosti.

Literatura:

- Bohen, A. (2001) Information Nebula, Social Alternatives, 20(1), 54–59.
- Brosnan, M. J. (2004) “Tehnofobija i rod: da li su kompjuteri ‘zvečke za dečke’?”, *Kultura*, 107–108, maj 2004, str. 99–118.
- Bruce, C. & Candy, P. (2000) Information Literacy Around the World. Wagga Wagga, New South Wales: Centre for Information Studies, Charles Sturt University.
- Castells, M. (1998) End of Millennium—The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol III. Malden, Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Doll, B. (1995) Post-modernism’s Utopian Vision. In P. McLaren (Ed.), Postmodernism, Post-colonialism and Pedagogy, 89–101, Albert Park, Australia: James Nicholas Publishers.
- Đurić, V. (2004) “Feminizam i tehnologija”, *Kultura*, 107–108, maj 2004, str. 200–202.
- Ebo, B. (Ed.) (1998) Cyberghetto or Cybertopia: Race, Class, and Gender on the Internet, New York: Praeger;
- Drahoš, P. (1995) Information Feudalism in the Information Society, The Information Society, 11(3), 209–222.
- Eisler, R. (1989) The Chalice and The Blade: Our History, Our Future, New York: Harper and Row.
- Eisler, R. (2002) The Power of Partnership, Novato, CA: New World Library.
- Fendler, L. (1999) Making Trouble: Prediction, agency, and critical intellectuals. In: T. S. Popkewitz & L. Fendler (Eds.) Critical Theories in Education: Changing terrains of knowledge and politics, 169–189, New York: Routledge.
- Gates, B. with Myhrvold, N. & Rinearson, P. (1995) *The Road Ahead*, New York: Viking.
- Gil Calvo, E. (2000) Internet, Tocqueville and the Genius of the Place. Retrieved 18 May, 2001, from the MISTICA

Virtual Community Archives Web site: [http://funredes.org/mistica/bdd/attachado.php3/lengua/en/idarchi/16/Gil Calvo's article is written in Spanish and it can be automatically translated if using Google search engine. This translation does not give full meaning though. So in addition, consult: Case, J. \(2001\). New Technologies: Culture and Education. *Social Alternatives*, 20\(1\), 29–33./](http://funredes.org/mistica/bdd/attachado.php3/lengua/en/idarchi/16/Gil_Calvo's_article_is_written_in_Spanish_and_it_can_be_automatically_translated_if_using_Google_search_engine._This_translation_does_not_give_full_meaning_though._So_in_addition,_consult:_Case,_J._(2001)._New_Technologies:_Culture_and_Education._Social_Alternatives,_20(1),_29-33./)

Gordić-Petković, V. (2004) "Virtuelna književnost", Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Haraway, D. (1991) A Cyborg Manifesto: Science, Technology and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century. In: *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*, New York: Routledge.

Haywood, T. (1995) Info-Rich/Info-Poor: Access and Exchange in the Global Information Society, London: Bowker/Saur.

Hawthorne, S. And Klein, R. (1999) CyberFeminism: Connectivity, Critique and Creativity, Melbourne: Spinifex Press.

Hughes, D. (2000) The Internet and Sex Industries: Partners in Global Sexual Exploitation, *Technology and Society Magazine*, Spring 2000; <http://www.uri.edu/artsci/wms/hughes/siii.htm>

Inayatullah, S. and Leggett, S. (2002) *Transforming Communication: Technology, sustainability, and future generations*, Westport, Connecticut: Praeger.

Kenway, J. (1996) The Information Superhighway and Post-modernity: the social promise and the social price, *Comparative Education*, 32(2), 217–231.

Nakamura, L. (2000) Race In/For Cyberspace: Identity tourism and racial passing on the Internet. In: D. Bell & B. M. Kennedy (Eds.) *The Cybercultures Reader*, 712–720, London: Routledge.

Negroponte, N. (1995) *Being Digital*, New York: Alfred A. Knopf.

Norman, D. (1998) *The Invisible Computer: Why good products can fail, the personal computer is so complex, and information appliances are the solution*, Cambridge, MA: MIT Press.

Ortner, S. (1983) "Zena spram muskarca kao priroda spram kulture", u: Papic, Z. i Sklevicky L. (ur.) *Antropologija zene*, Beograd: Prosveta.

Ostler, R. (1999) Disappearing Languages, *The Futurist*, August – September, 16–22.

Papić, Z. (1993) "Patrijarhat", *Enciklopedija političke kulture*, ur. M. Matić i M. Podunavac, Beograd; članak dostu-

pan na <http://www.gay-serbia.com/teorija/2005/05-01-11-patrijarhat/index.jsp>

Pfitzer, G. M. (1995) The Only Good Alien Is a Dead Alien: Science Fiction and the Metaphysics of Indian-Hating on the High Frontier, *Journal of American Culture*, 18(1): 51(17), Spring 1995, p. 51.

Plent, S. (2004) "Na matriksu: sajber-feminističke simulacije", *Kultura*, 107–108, maj 2004, str. 119–136.

Postman, N. (1993) *Technopoly: The surrender of culture to technology*, New York: Vintage Books.

Ropelato, J. (2006) Internet Pornography Statistics; <http://internet-filter-review.toptenreviews.com/internet-pornography-statistics.html>

Sardar, Z. (1996) *Cyberfutures: Culture and politics on the information superhighway*, New York: New York University Press.

Sardar, Z. (2000) Alt. Civilizations. FAQ: Cyberspace as the Darker Side of the West. In: D. Bell & B. M. Kennedy (Eds.), *The Cybercultures Reader*, 732–753, London: Routledge.

Schneider, B. (1999) New media and the global economy, *Journal of Futures Studies*, 4(1): 65–83.

Shenk, D. (1997) *Data Smog: Surviving the information glut*, San Francisco: HarperEdge.

Siebers, T. (Ed.) (1994) *Heterotopia: Postmodern Utopia and the Body Politics*, Michigan: The University of Michigan Press.

Spender, D. (1995) *Nattering on the net: Women, power and cyberspace*, Melbourne: Spinifex.

Sorayama, H. (1988) *Sexy Robot*; <http://www.sorayama.net/Robot/robot.html>

Trend, D. (2001) *Welcome to Cybershool: Education at the Crossroads in the Information Age*, Oxford: Rowman & Littlefield publishers, Inc.

Wertheim, M. (1999) *The Pearly Gates of Cyberspace: A History of Space from Dante to the Internet*, Sydney: Doubleday.

Wilding, F. (1998) *Where is Feminism in Cyberfeminism?*; http://www.obn.org/reading_room/writings/html/where.html

Wresch, W. (1996) *Disconnected: Haves and have-nots in the Information Age*, New Brunswick: Rutgers University Press.